

**Натисніть тут, щоб
купити книгу на сайті
або замовляйте за телефоном:
(0352) 51-97-97, (067) 350-18-70,
(066) 727-17-62**

Комісар Рісто Мар'янович очікував майбутнього управителя лісництвом Олександра Джорджевича в Буях у 1955 році, як і личить у його краях. Він накрив стіл у своєму кабінеті й розклав усі смаколики, які привезла зі собою його дружина Йована з Ужиця. Знаменитий ужицький каймак¹, тютюнові шкварки², печеня, шпондерик, абрикосова настоянка — все це чекало Олександра, який, судячи з прізвища, був чоловіком із країв комісара, з яким можна поговорити своєю мовою, хоча насправді прибув із братської Республіки Словенія. Рісто щойно міцно обійняв посаду комісара на півночі Істрії, але вже сумував за рідними краями, уже зрозумів, що в милій його серцю Югославії живуть і чужі люди, незрозумілі, попри те, що спілкуються практично зрозумілою мовою. Дивними були ці люди тут, у Буях. Рісто вважав за краще уникати їх, і замість того, щоби стежити за ними, приміром, приймати гідних до партії, а недостойних виключати зі суспільного життя, волів дати їм спокій, хай собі живуть, як знають, і понад усе дбав про те, щоб вони з ним, а він — з ними мав якомога менше справ.

Коли йому повідомили, що з Любляни прибуде молодий чоловік на ім'я Олександр Джорджевич, він зрадів тій новині, ніби йому повідомили про візит Йосипа Броз-Тіто. Щось підказувало йому: Олександр одразу зрозуміє, що не

¹ Каймак — кисломолочний продукт, подібний до сметани.

² Тютюнові шкварки — особливий вид шкварок, які завдяки спеціальному приготуванню мають вигляд ніжних волокон, схожих на дрібно нарізаний тютюн.

так із людьми з Буїв, і Рісто зможе сказати йому те, чого не можна говорити у світі братерства та єдності; Олександр, як і він, помітить, що з тими людьми неможливо розмовляти по-братськи, напитися по-братськи, ні по-братськи по-чубитися; Олександр усвідомить, що соціалізм цим людям не допоможе; він зрозуміє, що краще дати їм спокій і не проганяти Бога з їхніх дивних мізків. Рісто сподівався, що йому не доведеться прикидатися перед Олександром, наче він днями і ночами бореться за поступ своєї батьківщини, зможе зізнатися йому, що воліє ховатися у своєму кабінеті, замикати двері та вдавати, ніби його там нема, коли в них стукають, що п'є улюблену абрикосову ракію і розмірковує про свою батьківщину, і що, якби тільки міг, то негайно втік би назад до лісу, до партизанів, бо його покинула воєнничка відвага, і тепер, під час миру, він став жалюгідним, лише й чекає, коли стемніє, і він зможе прокрастися містом, містом, яким керує, але насправді повзає ним, як нелегал під час війни, котрий цих людей, цих істрійців, боїться більше, ніж колись німців.

Рісто хотів про все це розповісти Олександрові, хоча знав, що коли вони сядуть один навпроти одного, йому буде важко підібрати потрібні слова, що він зовсім не знає того Олександра, що він молодший за нього, родом із Любляни, і що, можливо, він такий самий дивний, як ті люди в Буях. Коли Рісто, бувало, хильнув забагато, то навіть думав, що, можливо, нормальних людей, таких, як він, уже взагалі нема, що і в Ужиці тепер усі інакші: дають тобі говорити, як і тут, ніколи не перебивають, а лише дивляться на тебе зі широко розплющеними очима, тож ти не можеш зрозуміти, що вони насправді думають. Може, ніде нікого не лишилося, подумав Рісто, кому він міг би зізнатися, що боїться таких широко розплющених очей, в яких тонує, мов у живій багноці, нікого, кому би він, політичний комісар, член Комуністичної партії, міг зізнатися, що боїться людей, які просто стоять перед ним і слухають його. Тому Олександр Джорджевич був його останньою надією, він має усе це зрозуміти, має знати,

про що говорить Рісто, бо наша людина і наш народ думають однаково й однаково споглядають на світ.

Але поки Рісто з нетерпінням чекав у своєму кабінеті приїзду Олександра, скубав приготовлену холодну нарізку та спорожнявав абрикосову настоянку, він, звісно, ще не міг знати, що за людина ховається за ім'ям, яке звучить так рідно. Не міг знати, що Олександр Джорджевич аж ніяк не був типовим представником свого роду, оскільки не мав роду, на який натякало його ім'я. Народжений у Новому Саді в 1925 році, Олександр спочатку мав прізвище матері, медсестри і власниці книгарні, Естер Альохіної, а ім'я, за словами матері, було батькове. Однак він так і не дізнався нічого про свого батька, крім того, що він був родом з України, що його звали Олександром і що він мав такі ж великі, куцасті брови, як у нього, в чому мій дід сумнівався до самої смерті. Для Естер, яка успадкувала невеличку книжкову крамницю в Новому Саді від свого батька Моші, війна почалася задовго до того, як перші нацисти вступили у Новий Сад, і вона теж почала боротьбу за свободу значно раніше, ніж ті борці за свободу, яких пам'ятатиме історія. Похмурої та дощової весни 1937 року їй було достатньо, щоби спокусити дантиста Мілорада Джорджевича, підготувати його до одруження з нею, а потім як пані Джорджевич зі своїм сином Олександром Джорджевичем без пояснень покинути свого нового чоловіка та рідне місто і переїхати до Белграда.

Вона приїхала до Белграда як Браніслава, уперше влаштувалася на роботу медсестрою, на яку вивчилася, і всім відрекомендовувалась як вдова Мілорада. Вона навіть ходила до церкви і запалювала свічки за нього, а маленькому Олександрові довелося навчитися молитися за упокій душі свого лжепомерлого фальшивого батька і привертати співчутливі погляди белградських дам, а все для того, щоб образ пані Джорджевич та її сина перед церковним вівтарем якомога глибше врізався у пам'ять. Усе в житті Естер Альохіної чи Браніслави Джорджевич було продумане й підпорядковане простій меті їхнього виживання без принижень

і гноблення. Моя прабабуся не вважала себе зобов'язаною нікому відрекомендуватися своїм справжнім ім'ям, ні перед ким не відчувала потреби бути щирою, ніхто не за-слуговував запізнати її такою, якою вона була під маскою. Вона зневажала цей світ, який не намагався приховати своєї примітивної ненависті до будь-якої інакшості, та з особливим задоволенням брехала йому в обличчя і вдавала перед ним, що вона саме така, якою її хотів бачити цей підступний світ. Свою роль вона зіграла як одна з них, віддано брала до серця їхні страхи та упередження, примітивність і невігластво. Як хамелеон, вона набирала образу зневаженого середовища, усміхаючись та кланяючись йому приязно, і день за днем удосконалювала свою брехливість, поки не загубилася в ній, а та хитра, корислива й вища за цей світ Естер Альохіна, котра тихо читала вдома маленькому Олександрові Йозефа Рота німецькою мовою, зникла за фальшивою подобою знеохоченої Браніслави Джорджевич, яка зі жахом пояснювала шанувальникам-чоловікам, що колись заміжня жінка завжди залишається заміжною жінкою і що вони повинні соромитися своїх гріховних думок. Однак навіть така Браніслава Джорджевич не змогла придушити страху Естер Альохіної, побачивши в місті перші нацистські уніформи, дізнавшись про незрозуміле зникнення доктора Штігліча, почувши перешіптування про те, що вночі на старому белградському ярмарку щось відбувається. Страх прогнав Браніславу Джорджевич з Белграда, де їй нічого не загрожувало й ніхто не погрожував і де ніхто не знав її таємниць, але страх Естер Альохіної був великим, а її бажання вижити — ще більшим, тож у лютому 1942 року Браніслава та Олександр Джорджевичі прибули до Любляни, котра була в руках італійців, яких Естер чомусь боялася менше, ніж німців. Окрім того, словенці також здавалися їй не такими страшними, як серби, головним чином тому, що Любляна була ще далі від Нового Саду, і серед словенців було, безумовно, менше таких, які могли знати її таємницю.

Проте її страх не зник із приїздом до Любляни, ба навіть більше, він посилювався, оскільки словенці дивилися на неї з підозрою, подібно до тієї, з якою місцеві жителі Буїв тринадцять років потому дивитимуться на Рісто Мар'яновича. Це було підозріливе ставлення до чужинців, але Браніслава не могла вирішити, що саме в ній бачать люблянці та в чому її звинувачують їхні погляди. Тому Естер Альохіна у Любляні стала ще скритнішою. У лікарні вона мовчки виконувала свої обов'язки, а після роботи закривалася у своєму скромному домі. Не гуляла містом, не ходила ні до церкви, ні на площу, взагалі не виходила між люди, не намагалася взяти на себе нові ролі, не хотіла бути частиною більшості, оскільки ця більшість була їй настільки чужою, що це переважало її акторську майстерність.

Вечорами Олександр навчав свою матір словенській мові, якою розмовляв з однокласниками, але вона ні з ким не розмовляла цією мовою. Він також навчав її італійської, якою говорили у школі, а вона його — німецької, котрої навчилася від свого батька. Це була мова ворога, але й мова, якою писав Йозеф Рот, пояснила йому вона. У цьому світі нема нічого однозначного, казала йому ця жінка, яка дивилася на збожеволілий світ іншими очима. Війна розділила для них світ не на добрий і злий, не на наш і їхній, — війна остаточно розділила світ на неї з Олександром, із одного боку, та всіх решти, з іншого. І вона день за днем воювала в цій своїй війні, завжди напоготові, вічна бранка страху Естер Альохіної, який уперше проявився в ній ще у далекому 1936 році в Новому Саді, коли до її книгарні зайшов якийсь чоловік і сказав, що так уже довго не буде, що одні перекладатимуть книжки, інші оброблятимуть поля, що скоро настане новий порядок. Ці страхи в Естер Альохіній увесь час зростали, й у Любляні вона не дозволяла Олександрові вмикати вечорами світло, починала шепотіти, з лікарні додому поверталася завжди швидше. А коли взимку почало темніти відразу по обіді, бігла вулицями Любляни, бігла до

свої квартири, замикала двері та притулялася до них, наче за ними були її переслідувачі.

Наприкінці 1944 року, коли в Любляні вже панували німці, Олександр повернувся зі школи ввечері й застав Естер, яка лежала перед дверима квартири. Її серце скорилося страху, і вона безпомічно осіла перед замкненими дверима, посеред Любляни, якій вона була байдужа, яка не знала її таємниці, яка не розуміла і не могла зрозуміти, чого вона так боїться, вона, Браніслава Джорджевич, колишня власниця книгарні, вдова Мілорада Джорджевича, медсестра, яка зразково виконувала роботу в люблянській лікарні. Але незрозумілі смерті були в ті часи звичним явищем і нікого не засмучували, нікого не здивував інфаркт молодої жінки, нікому не здався незвичайним він у ці незвичайні часи. Прийшли, висловили співчуття Олександру і продовжили далі йти своєю дорогою, залишивши його самого у квартирі, в якій він не смів увімкнути світло і говорити інакше, ніж пошепки, аби не налякати покійної матері.

У самотньому комісарі Рісто Мар'яновичу, який зустрів його в Буях у 1955 році зі залишками каймаку, шкварок і в'яленої яловичини та майже порожньою пляшкою ракії, Олександр Джорджевич упізнав рештки світу, який налякав Естер Альохіну, світу, який би мав бути його, але він був чиїм завгодно, тільки не його, світу, який він однаковою мірою зневажав і якого боявся. Він, Олександр Джорджевич, іноземець з іменем, що звучить, як своє, в якому Рісто Мар'янович бачив свого майбутнього друга, споріднену душу, котрої він відчайдушно потребував, не міг бути більш невідповідним другом для цього нещасного чоловіка. І це, очевидно, Рісто збагнув, тільки-но Олександр увійшов до його кабінету. Щось було в його поставі, у серйозності й мовчазності, у терплячості, яку він проявив, очікуючи, коли Рісто заговорить, у «виканні», в усьому. Ще один, розчаровано подумав Рісто, ще один із цих чужинців, йому незрозумілих людей, ще один, від якого треба ховатися й кого уникати. Він

зміряв Олександра, який стояв у дверях і чекав інструкцій, чіпким поглядом, зробив останній ковток абрикосівки, потім підвівся й попрямував до дверей.

— Ходи. Чим борше знайдемо тобі житло, тим ліпше для обох.

Рісто попровадив Олександра через дорогу до будинку, що стояв унизу, на краю головної площі. Рісто відчинив двері й увійшов.

— Ключів не маю, та й не треба їх тобі. Ніхто до тебе не поткнеться. Радше втечуть од тебе.

Він показав йому кухню, ванну і спальню. Відчинив шафу, повну одягу.

— Якщо тобі буде треба простору, можеш те перекласти або викинути.

Рісто зняв з вішаків кілька костюмів і кинув на низ шафи.

— Чиє то? — запитав Олександр.

— То? Не знаю. Якихось італійців.

— А де вони?

— Хто? Італійці?

— Так.

— А я відки знаю! Кудись поїхали.

— Без своїх речей?

Рісто почав утрачати терпець до нього і його запитань.

— Слухай, я можу завтра зрання послати когось, жиби спорожнив шафи, якщо хочеш.

— Я не можу жити в цій хаті.

— А чо?

— Ну, бачите, тут люди живуть.

— А чого би ти хтів? Жиби я тобі готель побудував? Усі хати такі. Вони пішли — ми прийшли. Так воно в житті є.

— А якщо вони вернуться?

— Звари їм кави і запропонуй перекуску.

Коли Рісто пішов, Олександр повернувся до спальні й підняв з підлоги одяг, який Рісто туди пожбурих. Повісив речі на вішаки, зачинив шафу і спустився на кухню. Обережно ходив довкола обіднього столу, не бажаючи нічого торкатися.

У склянці, відставленій біля раковини, побачив під тонким шаром пилу зашкарублі залишки кави; на дні посудини, що стояла на плиті, були почорнілі крихти їжі, в печі — вуглики деревини та крихтіні шматочки газетного паперу з тонким обпаленим обідком. На стіні на рівні його очей була прямокутна яскрава пляма, слід од картини чи світлини, котра тут висіла. Олександр подумав, що її хтось привласнив, можливо, Рісто чи хтось інший, хто дозволив собі увійти до покинутого будинку. Олександр був уже втомлений і повернувся до спальні, але зупинився перед ліжком. Не міг лягти на чужу постіль. Тож ліг на підлогу між ліжком і шафою, підклав під голову куртку й невдовзі заснув. На щастя, його молоде тіло на той час ще не звикло до комфорту, який пропонувало м'яке люблянське ліжко.

Уранці Олександр ще раз сказав Рісто, що не може залишатися в будинку. Через нестерпний головний біль комісар сидів у темряві за замкненими віконницями й із заплющеними очима пояснював Олександрю, що всі будинки в місті подібні та що якщо він хоче нову хату, то доведеться будувати її самому. Похмільний Рісто, звісно, пожартував і просто хотів якнайшвидше позбутися настирливого управителя лісництвом, але, на його нещастя, цьому дивному юнакові було легше побудувати власний будинок, аніж заселитися в чужий.

Коли Рісто збагнув, що Олександр його не зрозумів, він розплющив очі й заговорив іншим тоном:

— Слухай, Джорджевичу, якщо всі ся могли поселити в таких будинках, зможеш і ти. Второпав? Не робися ту переді мною святим і не денервуй мене, а шуруй назад у свою хату.

— То не моя хата, товаришу Мар'яновичу.

— Не твоя?

— Не, не моя.

— Тепер це все наше. Так?

— Так.

— Якщо я повідаю, жи хата твоя, то вона твоя.

— Наша — не те саме, що й моя.

— Що ти повів?

— Наша — не те саме, що й моя.

— Ти з мене лаха дреш?

— Не.

— Ходи сюди.

Рісто повів Олександра на дорогу й показав рукою на північ.

— Видиш там ті пагорби? До них ся тягне моя територія. До межі. І там си можеш збудувати свою хату. Жиби ся дивив крізь вікно на Словенію.

Так похмільний Рісто Мар'янович заклав фундамент будинку Олександра в селі Мом'ян біля словенського кордону, за п'ять кілометрів од міста, вважаючи, що таким чином гідно покарав молодого лісника за його зарозумілість.

Через тиждень Олександр і його вагітна дружина Яна пройшли довгих п'ять кілометрів від Буїв до Мом'яна. Кожні кілька метрів Олександр озирався на дружину, очікуючи осудливого погляду, чекаючи, що втомлена Яна зупиниться, запитуючи його, чи не забув він, що вона вагітна, і скільки ще крокувати до їхньої ділянки. Але Яна лише мовчки йшла за ним.

Олександр знав, що мовчання його дружини — недобрий знак і що наприкінці дороги його не очікуватиме ентузіазм, але йому нічого не залишалось, як продовжувати шлях мовчки, не бажаючи погіршувати ситуацію неправильним словом. Ні до, ні після шлях від Буїв до Мом'яна не здавався йому довшим, аніж того ранку, ніколи не було довшого подоланого шляху за ними і ніколи — довшого неподоланого шляху перед ними, ніколи не було крутішого підйому, ніколи дорога так не звивалася на істрійських пагорбах.

Незважаючи на вже помітний живіт, Яна не зупинилася. Вона йшла з такою же швидкістю, що й він. Олександр знав, що це не може бути добре, і сподівався, що Яна зупиниться перед Мом'яном і на дорозі скаже все, що в неї

накопичилося. Але Яна мовчала навіть тоді, коли Олександр зупинився і розвів руками:

— Ось тут.

Потому показав їй затоку, що грілася на сонці під пагорбом, і пальцем пройшовся узбережжям аж до Умага, який губився у весняному серпанкові, показав їй Буї, котрі звідти мали такий вигляд, наче маленьке компактне сільце, трохи більше, ніж Мом'ян, і Республіку Словенія, що починалася біля підніжжя їхнього пагорба.

— Природа наче цілувала мої очі, — так Олександр описував Рісто пейзаж, бажаючи сказати йому, що Рістове покарання — для нього дар Божий. «Даром Божим» Олександр, затятий атеїст, назвав свою ділянку, щоб розгнівати іншого, ще затятішого атеїста, не підозрюючи, що більш, аніж того пригніченого зневіреного чоловіка, він розлютить... Дар Божий.

Яна ніколи не кричала. Коли вона гнівалася, то вимовляла кілька підібраних слів повільно, одне за одним, з довгими паузами, майже нечутно, штивно, від чого в усіх сироти виступали на шкірі. Вона тупо дивилася перед собою, ніби кров у її жилах застигла, викликаючи страх спочатку в Олександра, потім у дітей і, нарешті, в онуків. Але Олександр казав, що її погляд ніколи не був таким моторошним, як того ранку в Мом'яні.

— Дар Божий, — сказала Яна, і більше ні слова, поки вони не повернулися до Буїв, назад до будинку на краю площі, де вечорами вкладали на підлозі кухні матрац, де діставали свої речі зі скринь і складали їх назад, де їли й пили з посудин, які привезли зі собою з Любляни, і де влаштували свій маленький вимушений притулок у великому чужому будинку.

Тими двома словами, які були повістю подорожі вагітної жінки з Буїв до Мом'яна, одою будинку на краю світу і жалем за будинком у Любляні, вона сказала Олександру все. Ці слова були бунтом проти всього, але Олександр у своєму юнацькому ентузіазмі усе ще вірив, що зможе у цій історії

перетягнути Яну на свій бік, і почав споруджувати будинок у Мом'яні, вірячи, що в цьому будинку, коли він його зведе, вона знайде свій дім.

Невідомо, чи при цьому ним керувало бажання вперше у житті стояти на власній землі, нарешті примчати до свого й заглушити в собі страх Естер Альохіної, чи це було лише його виправдане відчуття, з яким він день за днем хотів кидати в обличчя всьому світу те, що він, Олександр Джорджевич, воліє щодня ходити десять кілометрів від Мом'яна до Буїв і назад, аніж лягати в чуже ліжко. І що те, що роблять усі, ще не означає, що це добре і прийнятно для нього. Як би там не було, одне зрозуміло. З Олександра день за днем, з кожним каменем, закладеним у фундамент промовляла його мати, та, яка навчила його, що всі можуть божеволіти, і це час до часу нормально, і що улещування більшості не завжди достатньо, щоб вижити.

Яна не ходила з ним до Мом'яна, а залишалася в Буях і маленькими непомітними діями перетворила чужий будинок, в якому вони були змушені жити, на свій. Усі речі колишніх господарів будинку винесла подалі від очей Олександра. Посуд забрала з кухні, одяг зі шаф, постіль із ліжок, навіть зняла штори з карниза та прибрала їх у підвал. Оголила будинок і вигнала його привидів, усе для того, щоб Олександр міг оселитися в ньому, але він оселився там, наприкінці довгої звивистої стежини в нікуди.

Із кожним покладеним каменем його ставало все більше на тому клаптикові подарованої землі й усе менше поруч з нею. Із кожною краплиною поту, який капав з його обличчя на землю і який вбирала червона земля, його все більше поглинав цей світ. Один шматочок світу тепер був його, а не наш, лише його. Він усвідомлював різницю і не соромився, але відчував у тому володінні справедливість, компенсацію за роки безпритульності. Безліч разів вечорами сидів сам на своїй землі, дивлячись на море й гадаючи, чи це те щастя, про яке говорили, чи це те відчуття, що є лише ти і тобі не

хочеться нікуди йти, і ти можеш собі нерухомо сидіти й ніколи більше не рухатися.

Олександр і Яна будували власний дім кожен на своєму краю і запрошували одне одного до себе. Це була дитяча гра двох недоношених дітей, двох незрілих закоханих, які по-різному уявляли доросле життя. Його виправданням було дитинство, проведене у тіні страху Естер Альохіної, її виправданням були її неповних двадцять років, а їхнім спільним виправданням було кохання, нерозривна магнетична сила, котра притягувала й відштовхувала їх водночас і яка притягуватиме й відштовхуватиме їх упродовж усього їхнього життя.

Одного ранку Олександр вирішив зробити невеликий гак у своєму звичайному маршруті по місту і зупинитися в будинку, в Яни. Удень він зазвичай був зайнятий роботою, яку здебільшого шукав сам, тому часто просто безцільно блукав лісом і позначав дерева для вирубки, а пообіддя проводив у Мом'яні, де надавав будинку перші обриси. Тож він захотів порушити цю повторювану закономірність і здивувати дружину неоголошеним візитом. Через тривалий час знову зайшов до хати, осяяної ранковим сонцем, і миттю зрозумів, що з нею зробила Яна. Все, що досі вислизало від його втомленого вечірнього погляду, одразу йому відкрилося. Усі сторонні предмети зникли, і цей чужий будинок тепер був наповнений ними. Їхні залишки їжі, їхня брудна білизна, їхній посуд, їхні газети.

Він піднявся нагору в спальню і побачив, що постільна білизна на ліжку нова, їхня постіль, а в шафі висіли його та її сорочки. Костюмів, які Рісто кинув на підлогу і які він підібрав за ним, знову повісивши на вішаки, більше не було. Усі сліди людей, які колись тут їли і ночували, зникли. Нарешті вони залишилися самі в хаті, нарешті не було кому непомітно стояти їм над душею, не було кому нечутно ступати скрипучими сходами, селитися у приміщеннях із протягами.

Тепер він бачив у хаті тільки Яну, яка готувала обід унизу на кухні, розвішувала білизну на мотузці, натягнутій

через вулицю між хатами, бачив, як вона притулилася до вікна і чекала, коли він повернеться втомленим з Мом'яна, бачив, як вона, доки він пересував стіл і розкладав матрац на підлозі кухні, одягала у ванній нічну сорочку і стояла біля дверей, чекаючи, коли ліжко буде готове, і вона зможе лягти. І він знав, що бачить її, бо його спогади заповнили всі куточки цього будинку й вигнали ті інші, чужі. Будинок піддався їм, і Олександра охопило бажання замкнутися в ньому й кохатися з нею, щоб вона забула про дні й ночі.

Лише тоді він збагнув, що Яни нема вдома, у паніці вилетів на вулицю і стрімголов побіг містом, шукаючи вагітну дружину.

Вона тим часом кружляла у Мом'яні між стінами недобудованого Олександрового будинку і водила по них рукою, ніби хотіла стерти його прихильність до цього віддаленого від світу місця, ніби хотіла доторкнутися до нього, відчутти, увібрати його.

Ходила між стінами й уявляла, як після обіду змагається з ніччю й намагається якнайбільше справ зробити за світлового дня, доки сутінки не накриють його та його дім і не відішлють його назад до міста, назад до неї. Вона уявляла свого чоловіка, який стоїть перед голими стінами, як художник перед полотном, і намагається намалювати дім. Щось тепле, тріскуче, із запахом підігрітого рагу, зі стінами, м'якими на дотик, як гола шкіра. Жінка бачила його замкненого між ними, разом із нею та їхньою дитиною, прихованого від усього, що не було їхньою сім'єю. Вона ніколи не питала його, як він уявляє дім, але тепер чітко бачила, як Олександр пальцями формує їхній теплий притулок.

А потім почалося. Вона вхопилася за живіт й одразу зрозуміла, що не прийде до Буїв, а народить тут, у Мом'яні, біля кістяка недобудованої Олександрової оселі. Вийшла на дорогу, озираючись, шукаючи когось, будь-кого.

Ні вперше, коли Олександр привів її сюди, ні зараз, коли вона сама прийшла цією стежкою, не зустрічала живої душі. Будинки вздовж дороги мали вигляд порожніх, але й у Буях

виглядали пустими, хоча в них ще жили люди. Привиди, яких вона вловила краєм ока, визирали у вікна або ходили подвір'ями вдалині. Інколи чула незрозумілі голоси, які долітали до неї через площу, і їй здавалося, що це голоси людей, котрі жили в її будинку, що її, яка вдерлася у хату, переслідують здаля, й у страху вона зачиняла вікна і ховалася на кухні серед брязкоту посуду.

Але тепер Яна хотіла побачити привидів. Їй прагнулося почути їхні голоси, підошву черевика, що торкається підлоги, лезо ножа, котре знімає картопляне лушпиння, тертя тканини об мийку, будь-що, що видавало б їхню присутність за зачиненими віконницями. Вона не хотіла вірити могильній тиші, дитина, яка от-от вийде з неї, не хотіла вірити їй, і Яна кинулася до дверей та почала стукати в них. Жінка з усієї сили стукала по товстому дубові, і їй здавалося, що вона чує голоси, як у Буях, незрозумілі голоси, яких боялася, але продовжувала стукати, бо дитина, виходячи з неї, не знала страху, не боялася привидів, і двері повинні були відчинитися, повинні були відчинитися дитині, яка хотіла увійти до хати.

Ця дитина не була зловмисником, вона не хотіла ховатись, а хотіла з'явитися серед привидів і серед людей, для неї всі були рівними і зрозумілими, вона продовжувала штовхатися, і двері нарешті відчинилися для неї, і на неї поглянули крихітні очі старої жінки і сказали їй щось незрозуміле, але цього разу Яна все зрозуміла.

Спотикаючись од виснаження, Олександр угледів стару жінку, яка стояла посеред дороги. Здавалося, вона чекала на нього, і він подумав, що це привид. Бачив її раніше, але жінка завжди мовчки ковзала довкола свого будинку, уникаючи його, зникаючи за рогом, а тепер дивилася прямо на нього і запрошувала до себе. «Навіть привиди кращі, ніж відчай», — подумав Олександр і зайшов за старою в дім, а потім рушив на крик дитини, наче зачарований, наближався до нього, поки не став біля незнайомки, яка тримала на руках його доньку.

— Дар Божий, — сказав він, коли незнайомка вклала крихітну дитину в його великі руки.

— Дар Божий, — повторив за ним виснажений голос Яни, і лише тоді Олександр побачив дружину на ліжку в кутку кімнати. Він сів поруч і хотів її поцілувати, але вона ухилилася від поцілунку.

— Пообіцяй мені, — сказала вона і замовкла. Її тіло все ще тремтіло від напруги. — Пообіцяй мені, що ніколи більше не дозволиш, щоб нас... щоб нас переселяли по всьому світу.

— Обіцяю, — сказав він і поцілував її у спітніле чоло.

Цього часу в кімнаті зазвучали незрозумілі голоси, пестили їх, обіймали та співали їм. Олександр поглядом шукав стару.

— Grazie, donna sante¹.

Уперше після війни він заговорив італійською. Розірвав чари над собою, і голоси в домі раптом стали зрозумілими. Незнайомки перешіптувалися про красу його маленької дівчинки, про мамині очі й татові вуста.

Із роками дар Божий в оповідах Олександра став Божим знаком, який визначив, котрий із їхніх будинків у Буях та Мом'яні є справжнім. Для нього було Божим знаком, що його первісток народився в Мом'яні, а не в Буях, які офіційно вважали місцем народження, тому родина Джорджевичів-Бенедейчичів залишилася там і віддала будинок у Буях новим загарбникам.

Яна, навпаки, воліла говорити про Божу кару і про те, що Бог покарав Олександра його відсутністю при народженні дочки за впертість і за те, що змусив дружину йти пішки з Буїв до Мом'яна. На це він щоразу відповідав:

— Якщо то правда, то Бог — звичайний бовдур.

¹ Дякую, свята жінко (*итал.*).